

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXVII
2021

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

CUPRINS

Actele Conferinței „Civilizație aulică și civilizație urbană în Moldova și Țara Românească. Secolele XIV-XVII”

Maria Magdalena Székely, <i>Civilizație aulică și civilizație urbană în Moldova și Țara Românească. Secolele XIV-XVII (Cuvânt înainte)</i>	11
Radu Cârциumaru, <i>O ipoteză privind datarea primei fresce din Biserica Domnească a Târgoviștei în vremea lui Mihnea Turcitul</i>	17
Liviu Marius Ilie, <i>Domnia și cancelaria – danie și cronologie în perioada Paștilor în Țara Românească (secolul al XV-lea)</i>	27
Maria Magdalena Székely, <i>Daruri, mărfuri și obiecte de prestigiu la curtea Moldovei în secolul al XVI-lea</i>	33
Minodora Cârциumaru, <i>Inelul jupâniței Vlădae. O descoperire arheologică și implicațiile ei istorice</i>	59
Ștefan S. Gorovei, <i>În căutarea „patriciatului” pierdut. O revenire</i>	77
Marius Păduraru, <i>„Pe vremea ce au fost Mareș banul vornic mare, fiind mare și putêrnecu”. Adăugiri la biografia marelui dregător muntean Mareș Băjescu</i>	89

Daniela Orzață, <i>Ancient library of Alexandria foreign book fund</i>	111
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, <i>Soldats provenant du milieu rural de la province de Mésie Inférieure dans les légions romaines</i>	129
Iulia Dumitrache, <i>Haine pentru soldați: contracte cu statul roman și afaceri personale</i>	135
Fabian Doboș, <i>Augustin – al doilea Atanasie</i>	143

Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>The doctrine of lawful rebellion in the princely proclamations of the French wars of religion</i>	151
Sorin Grigoruță, <i>„A slujit domniei mele cu dreptate și cu credință”. Câteva considerații privitoare la Andrei, hatmanul lui Petru vodă Șchiopul</i>	165
Eduard Rusu, <i>Muzica nunților domnești</i>	189
Gheorghe Lazăr, <i>Danii românești în favoarea așezămintelor ortodoxe sud-dunărene. Noi mărturii documentare</i>	201
Mihai-Bogdan Atanasiu, <i>Crâmpeie din istoria Bisericii Sfinții Teodori din Iași prin însemnări de odinioară</i>	219

Cuprins

Alexandru-Florin Platon, <i>Evenimentele anului 1821 în corespondența unui negustor genevez din Odesa: Jean-Justin (Jules) Rey</i>	231
Cristian Ploscaru, <i>Between the diplomacy of war or peace and the Ottoman occupation of the Romanian Principalities (1821-1822)</i>	245
Laurențiu Rădvan, <i>Un plan necunoscut al orașului Târgoviște din 1831</i>	265
Mihai-Cristian Amărieuței, Simion-Alexandru Gavriș, <i>Administrația moldoveană la începutul perioadei regulamentare: funcționarii Ministerului de Interne și ai Comitetului Sănătății (1834)</i>	279
Andrei Melinte, <i>Din istoricul înființării orașelor din Țara Românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i>	301
Remus Tanasă, <i>Between "millet" and self-determination: the Ottoman-Armenian case</i>	321
Aleksandr Stykalin, Ioan-Augustin Guriță, <i>Din corespondența arhimandritului Iuliu Scriban cu arhiepiscopul Arsenie Stadnički păstrată la Moscova</i>	331
Ștefan Crăciun, <i>Nicolae B. Cantacuzino – primul trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României la Berna (1911-1912)</i>	355
Claudiu-Lucian Topor, <i>German administration in Romania under military occupation: everyday life in the vicinity of the operations army (1916-1918)</i>	365
Stefano Santoro, <i>The image of Bolshevism in the Italian public opinion, 1917-1919</i>	377

Lucian Leuștean, <i>New contributions on the dispute at the Peace Conference (February-March 1920) concerning the Romanian-Hungarian border</i>	391
Krzysztof Nowak, <i>Motivations, obstacles and complications on the path of Polish diplomacy to an alliance with Romania. Reflections on the 100th anniversary of the Polish-Romanian military alliance of 1921</i>	405
Árpád Hornyák, <i>The League of Nations loan to Hungary in 1924 with special regard to Yugoslav aspects</i>	421
Ionel Moldovan, <i>Noi considerații privitoare la înființarea Facultății de Teologie din Chișinău (1926)</i>	443
Andreea Dahlquist, <i>Romanian propaganda in Sweden during the Second World War</i>	459
Elena Dragomir, <i>Relațiile comerciale cu Occidentul în concepția economică a României postbelice. Argumente pentru o nouă perspectivă de studiu</i>	475
Daniel Lazăr, <i>30 de ani de la destrămarea R.S.F. Iugoslavia. Despre politică, societate și „cultură de masă” – considerații</i>	495

<i>In memoriam: Mihail Vasilescu, Ioan Caproșu, Ion Agrigoroaiei</i>	507
<i>Recenzii și note bibliografice</i>	513
EUSEBIU DE CEZAREEA, <i>Istoria bisericească</i> , traducere din limba greacă veche, studiu introductiv și note de Teodor Bodogae, ediție revizuită de Tudor Teoteoi, Basilica, București, 2020, 560 p. (PSB, s.n. 20) (Nelu Zugravu); <i>Beyond Ambassadors; Consuls, Missionaries, and Spies in Premodern Diplomacy</i> , ed. Maurits Ebben și Louis Sicking, Leiden, Editura Brill, 2020, 236 p. (Mihai Covaliu); Rebecca Haynes, <i>Moldova: A History</i> , London,	

New York, I. B. Tauris, 2020, xvi + 240 p. (*Laurențiu Rădvan*); Carol Iancu, *Evreii din Hârlău și împrejurimi. Istorie și memorie*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, 250 p. (*Dănuț Fotea*); Victor Taki, *Russia on the Danube: Empire, Elites, and Reform in Moldavia and Wallachia 1812-1834*, Budapest, Vienna, New York, Central European University Press, 2021 (*Cristian Ploscaru*); Mirel Bănică, *Bafta, Devla și Haramul. Studii despre cultura și religia romilor*, Iași, Editura Polirom, 2019, 472 p. (*Monica Chicuș*); David E. Nye, *American Illuminations. Urban Lighting, 1800–1920*, Cambridge, The MIT Press, 2018, x + 280 p. (*Simion Câlția*); Mihai Ștefan Ceaușu, Ion Lihaciu, *Autonomia Bucovinei (1848-1861). Studiu și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, 374 p. (*Ioan-Gabriel Chiraș*); *Universitatea din Cluj în perioada interbelică*, vol. III, *Facultatea de Litere și Filosofie*, coordonator Ana-Maria Stan, editori Ioan-Aurel Pop, Simion Simon, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, 364 p. (*Dragoș Jipa*); Radu Ioanid, *Pogromul de la Iași*, ediție îngrijită de Elisabeth Ungureanu, prefață de Alexandru Florian, București, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Iași, Polirom, 2021, 142 p. (*Mihai-Daniel Botezatu*); Michael Shafir, *România Comunistă (1948-1985). O analiză politică, economică și socială*, traducere din limba engleză de Mihai-Dan Pavelescu, București, Editura Meteor Press, 2020, 432 p. (*Andrei Mihai Rîpanu*); *Panorama comunismului în România*, ed. de Liliana Corobca, Iași, Editura Polirom, 2020, 1150 p. (*Daniel Chiriac*).

Abrevieri

Haine pentru soldați: contracte cu statul roman și afaceri personale**

Aprovizionarea armatei romane constituie un subiect pe cât de interesant și de complex, pe atât de dificil de reconstituit, date fiind, pe de o parte, lipsa unor mențiuni consistente în sursele scrise, cât și, pe de altă parte, coroborarea anevoioasă a diferitelor tipuri de izvoare disponibile. Au fost identificate diverse tipuri și modele de furnizare a celor necesare pentru personalul militar roman, modele care pot varia în funcție de natura trupelor, locul lor de staționare, dar și de natura contextului (de exemplu, pace vs. război).

Fără nici umbră de îndoială, *annona militaris* – aprovizionarea cu alimente a armatei – reprezintă cel mai important aspect al problemei, și de aceea atenția care i s-a acordat în timp în cercetarea istorică este pe deplin justificată. Hrana era urmată, în piramida necesităților, de echipament, în principal armament¹. Cu toate

* CS III dr., Institutul de Cercetări Interdisciplinare – Departamentul de Științe Exacte și ale Naturii, Centrul de Cercetare Interdisciplinară Arheoinvest, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România; iulia.dumitrache@uaic.ro.

** Lucrarea a apărut cu sprijinul proiectului PN-III-P4-PCE-ID-0383-2020.

¹ Pentru discuții privind aprovizionarea armatei, în special în ceea ce privește hrana și echipamentul, vezi D. J. Breeze, *Demand and Supply on the Northern Frontier*, în P. Clack și S. Hazelgrove (ed.), *Rural Settlement in the Roman North*, Durham, 1982, p. 148-165; idem, *Supplying the Army*, în Alföldy, G., B. Dobson și W. Eck (ed.), *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der römischen Kaiserzeit: Gedenkschrift für Eric Birley*, 2000, Stuttgart, 2000, p. 59-64; L. Wierschowski, *Heer und Wirtschaft: das römische Heer der Prinzipatszeit als Wirtschaftsfaktor*, Bonn, 1984, p. 111, 217-25; M. C. Bishop (ed.), *The Production and Distribution of Roman Military Equipment*, British Archaeological Reports 275, Oxford, 1985; J. D. Anderson, *Roman Military Supply in North-East England: An Analysis of and an Alternative to the Piercebridge Formula*, British Archaeological Reports British series 224, Oxford, 1992; C. E. P. Adams, *Feeding the Wolf Logistics and the Roman Army*, în „Journal of Roman Archaeology” 14 (1999), p. 465-472; J. P. Roth, *The Logistics of the Roman Army at War (264 bc–ad 235)*, Leiden, 1999; C. R. Whittaker, *Supplying the Army. Evidence from Vindolanda*, în P. Erdkamp (ed.), *A Companion to the Roman Army*, Malden, 2007; Southern, 2007, p. 111, 217-25; L. de Blois și E. Lo Cascio, *The Impact of the Roman Army (200 bc–ad 476): Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects*, Impact of Empire 6, Leiden și Boston, 2007; D. Rathbone, *Military Finance and Supply*, în Ph. Sabin, H. van Wees și M. Whitby (ed.), *The Cambridge History of Greek and Roman Warfare*, vol. II, partea I, 2007, p. 158-176; P. Kehne, *War- and Peacetime Logistics: Supplying Imperial Armies in East and West*, în P. Erdkamp (ed.), *A Companion to the Roman Army*, Malden, 2007, p. 337-38.

că vestimentația reprezintă un alt element determinant în dotarea trupelor, totuși prea puține studii au fost dedicate subiectului².

Cunoașterea sistemului general de aprovizionare a trupelor este asigurată, în principal, de mențiunile destul de rare ale autorilor antici, înregistrările militarilor, păstrate pe papiri sau ostraca (în special din Egipt)³ și tăblițe din lemn sau cerate, în forturi, precum cel de la Vindolanda⁴. Astfel de documente private emise de soldați menționau în principal mărfurile care completau, în funcție de nevoile, opțiunile și nu în ultimul rând de posibilitățile financiare personale rațiile primite, dar și pe unii comercianți cu conexiuni în mediul militar. Pot fi intuite, de altfel, după cum vom vedea în continuare, personaje implicate în astfel de tranzacții, din analiza prosopografică a inscripțiilor care le menționează în anumite contexte. La aceste tipuri de surse se adaugă rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse în primul rând în incinta taberelor militare. În cazul textilelor, care sunt un material mai rar și mai dificil de prelevat *in situ*, informațiile arheologice sunt extrem de parcimonioase⁵.

Aceste materiale oferă, de altfel, baza discuției legate de impactul militar asupra societății și asupra economiei antice. Registrele militare din perioada imperială arată că o mare parte a alocației soldaților era destinată pentru îmbrăcăminte⁶, ceea ce însuma, de altfel, considerabile eforturi financiare, dacă ne gândim la efectivele militare, ce puteau cuprinde între 250.000 și 450.000 de indivizi în același timp⁷. Un papirus din secolul I p. Chr. cuprinde soldele a doi soldați dintr-o unitate necunoscută, pentru anii 80 și 81⁸, respectiv câte 247½

² Pentru furnizarea de textile către trupe, vezi J. P. Roth, *op. cit.*, p. 159, 224, 257, dar principala sa preocupare se referă la aprovizionarea cu alimente, furaje și lemn. J. P. Wild, *The Gynaecium at Venta and Its Context*, în „Latomus”, 26 (1967), p. 648-676 se concentrează pe situația de după secolul al III p. Chr., în vreme ce A. Sheridan, *Columbia Papyri IX: The Vestis Militaris*, Atlanta, 1998 are în vedere situația aprovizionării cu haine a trupelor în Egipt. Cea mai aplicată analiză apare în M.-L. Nosh (ed.), *Wearing the cloak Dressing the Soldier in Roman Times*, Oxford, 2012. Vezi și J. Liu, *Collegia Centonariorum: The Guilds of Textile Dealers in the Roman West*, Leiden și Boston, 2009. Capitolul V. *Membership composition* ia în discuție posibilele legături dintre *centonarii* și aprovizionarea trupelor cu produse textile.

³ Papirii au fost editați într-o colecție separată R. O. Fink, *Roman Military Records on Papyrus*, The American Philological Association Monograph 26, Cleveland, Ohio, 1971 (în continuare: *Rom.Mil.Rec.*).

⁴ Tăblițele de la Vindolanda sunt disponibile atât tipărite: A. K. Bowman și D. J. Thomas, *Vindolanda: The Latin writing tablets*, vol. I, Londra, 1983; *The Vindolanda Writing Tablets (Tabulae Vindolandenses II)*, Londra, 1994; *The Vindolanda Writing Tablets (Tabulae Vindolandenses III)*, Londra, 2003, cât și online: <http://vindolanda.csad.ox.ac.uk/> (în continuare: *Tab.Vindol.*).

⁵ H. Granger Taylor, *Fragments of Linen from Masada, Israel – the Remnants of Pteryges? – and Related Finds in Weft- and Warp-twining including several Slings*, în M.-L. Nosh (ed.), *op. cit.*, p. 56-84.

⁶ *Rom.Mil.Rec.* 68 = *P.Gen.Lat.* 1 recto (ad 88-90); vezi și J. A. Sheridan, *op. cit.*, p. 82; K. Droß-Krüpe, *Purchase Orders of Military Garments from Papyri of Roman Egypt*, în M.-L. Nosh (ed.), *op. cit.*, p. 13-18.

⁷ K. Droß-Krüpe, *op. cit.*, p. 13.

⁸ *Rom.Mil.Rec.* 68 = *P.Gen.Lat.* 1, col. I. (J. Nicole (ed.), *Les Papyrus de Genève*, I, Geneva, 1896-1906). Ca datare, am optat pentru varianta adoptată de M. A. Speidel, *Roman Army Pay Scale*, în idem, *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*, Stuttgart 2009, p. 351-352 și K. Droß-Krüpe, *op. cit.*, p. 14.

drachmae/stipendium, adică 742½ *drachmae*/an. În calculul anual, pentru Quintus Iulius Proculus se regăsesc 240 de *drachmae* destinate hranei, în trei tranșe, 20 pentru festivitățile de Saturnalii (*saturnalicium kastrense*), sumă inclusă în primul *stipendium*, 30 de *drachmae* în total pentru fân, trei deduceri a câte 12 *drachmae* pentru încălzări (*caligae*), alte cheltuieli – 4 *drachmae* și o sumă pentru haine cuprinsă în primul (60 *drachmae*) și în al treilea (165½ *drachmae*) *stipendium* – *in vestimentis*. Calculele pentru Valerius Germanus Tyro sunt aproape identice, singura diferență fiind suma de 100 *drachmae* primită *in vestimentis* la începutul anului. Nu atât numerele absolute sunt relevante, ci raportul pe care îl deducem între capitole de alocare, sau, mai simplu, valoarea produselor în discuție. Se știe că suma atribuită personalului militar a diferit în funcție de mai mulți factori: perioadă, tipul unității și efectivele acesteia, inflație, grad deținut etc⁹. Pe de altă parte, acest tip de deduceri putea genera abuzuri și fapte de corupție.

Revenind la *Rom.Mil.Rec.* 68, este evident că armata, deci statul roman, subvenționa echipamentul prin deducerea regăsită în soldă, că această deducere se făcea de două ori pe an și că sumele atribuite erau diferite de la caz la caz. Dacă restul cheltuielilor în cazul discutat este același pentru ambele personaje, cele pentru îmbrăcăminte sunt mai ridicate la Tyro. Diferența ar putea sta în gradul destinatarilor sau în articolul/articolele achitate.

Cine autoriza comenzile oficiale? În unele cazuri, este vorba despre ofițeri activi – *optiones*. Claudius Germanus, de exemplu, din *legio III Cyrenaica*, preia cele 55 de mantale siriene mari pe care le comandase în Oxyrinchos, cel mai probabil în folosul unității din care face parte, și face plata, fără a menționa însă suma aferentă¹⁰. Un alt *optio*, din *legio II Traiana*, are în vedere achiziționarea de pături¹¹.

Alteori, comanditarul poate fi însuși guvernatorul provinciei. Dintr-un ordin de plată, datat în anul 138 p. Chr., aflăm detalii despre o comandă înaintată de către prefectul Avidius Heliodorus unui grup de țesători din Philadelphia¹². Parcurgerea documentului ne conturează condițiile și părțile contractante – comanditar-executant-beneficiar, modul de derulare a contractului și intermediarii, penalizările în caz de întârzieri sau calitate inferioară a produselor, precum și obiectul contractului și prețurile plătite. De recepția lucrării se ocupa un fel de comitet local, alcătuit din trei *ἰματιοπῶλαι* – Ammonius, fiul lui Polydeuces, Syrion, fiul lui Heras, și Heracleides. Cel mai probabil, cel care stabilise condițiile de execuție și „negociase” prețul este un fost agoranom, Hermes, care, prin natura funcției sale, deținea toate datele necesare pentru găsirea executanților și înlesnirea contractului. Ca urmare a înțelegerii, bancherul Heraclides – *τραπεζίτης* este mandatat să înainteze un avans țesătorilor

⁹ Pentru discuția cu privire la cuantumul soldei în armata romană, vezi M. A. Speidel, *op. cit.*, p. 349-380.

¹⁰ *P.Oxy.* 64, 4434 (= E.W. Handley and U. Wartenberg (ed.), *The Oxyrhynchus Papyri*, vol. 64, Londra, 1994).

¹¹ *PSI* XIX, 2230 (= Pubblicazioni della Società Italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto).

¹² *BGU* 7, 1564 (= P. Viereck and F. Zucker (ed.), *Papyri, Ostraka und Wachstafeln aus Philadelphia im Fayûm*, Berlin, 1926).

care urmau să livreze produsele. Astfel, este descrisă o procedură cât se poate de clară și de precisă de derulare a unui contract cu statul roman.

Apar menționate numele a trei dintre cei care urmau să fie plătiți: Heraclides, fiul lui Horigas, Heron, libertul lui Publius Maevius și Dioscorus, libert al zeului Serapis. Aceștia probabil îi reprezentau și pe ceilalți țesători. Câți erau toți și cât din muncă/plată îi revenea fiecăruia, nu știm exact, dar cel mai probabil „anonimii” dețineau ateliere mai puțin importante decât cei numiți. Mai interesantă mi se pare legătura dintre Heron și Publius Maevius. Acesta din urmă mai apare ca martor într-o depoziție¹³. În anul 153 urma să asiste, alături de alți șase (din care pot fi indicate cinci nume) la biciuirea lui Caius Maevius Apellas, veteran din *ala Apriana*. Unui alt Maevius, Sextus Maevius Domitius, *equus signifer* în aceeași unitate, *ala Apriana*, decedat la 24 de ani, i se dedică un epitaf bilingv la Syene, actualul Assuan¹⁴. O posibilă legătură de rudenie între aceste personaje ar asigura conexiunea țesătorului discutat, Heron, un libert al Maevilor, cu mediul militar.

Să vedem, însă, ce comandase prefectul, pentru cine și la ce preț: „pentru necesitățile trupelor din Cappadocia, pentru o tunică albă cu centură (ζωστός), lungă de 3½ coți¹⁵, lată de 3 coți și 4 degete¹⁶, cântărind 3¾ minae¹⁷, suma de 24 drachmae, și pentru 4 mantale siriene albe (συριῶν λευκῶν τεσσάρων), fiecare lungă de 6 coți¹⁸, lată de 4 coți¹⁹, cântărind 3¾ minae, suma de 24 drachmae bucata, adică 96 de drachmae, în total 120 drachmae, iar pentru necesitățile spitalului din tabăra imperială, pentru o pătură (λῶδις) albă simplă, lungă de 6 coți, lată de 4 coți, cântărind 4 minae²⁰, suma de 28 drachmae, total ordin de plată 148 drachmae de argint; dar din avansul de 28 drachmae pentru pături, 6 drachmae au fost deduse pentru fisc (κυριακὸς λόγος)”.

Nu putem calcula prețurile finale. Totuși, studiind *Edictul prețurilor* al lui Dioclețian ne putem face o idee asupra valorii produselor. Prin comparație, o tunică din lână care provine din Alexandria, indiferent în ce categorie calitativă se înscrie, valora cam jumătate decât una echivalentă de Scytopolis, era cu 75% mai ieftină decât una de Tarsus, cu 50% decât una de Byblos și cu 25% decât una de Laodicea²¹. La fel și în cazul tunicilor militare²².

În finalul documentului sunt stipulate elementele de calitate pe care trebuie să le respecte produsele. Acestea trebuie să fie confecționate din „lână bună, moale, albă, imaculată, fără nici un fel de pată”. În final, produsele trebuie să fie

¹³ H. Kortenbeutel, *Ein Kaisereid*, în „Aegyptus”, 12 (1932), 2/3, p. 129-140.

¹⁴ *IGThSy* 226 (= A. Bernand, *De Thèbes à Syène - s.l.*).

¹⁵ Aproximativ 1,5 m.

¹⁶ Aproximativ 2 m.

¹⁷ Aproximativ 1,6 kg.

¹⁸ Aproximativ 2,6 m.

¹⁹ Aproximativ 1,76 m.

²⁰ 1,735 kg.

²¹ *Ed.* 26, 120-140 (= M. Giacchero, *Edictum Diocletiani et Collegarum de Pretiis Rerum Venalium in integrum fere restitutum e Latinis Graecisque Fragmentis*, Genova, 1974).

²² *Ed.* 26, 28-33.

„satisfăcătoare, nedeteriorate și să nu valoreze mai puțin decât suma plătită în avans”. Astfel de mențiuni, precum și cele privitoare la dimensiunea și greutatea produselor sugerează, pe de o parte, standardele foarte clare ale clienților și fixarea unor limite destul de rigide. Pe de altă parte însă, necesitatea unor asemenea prevederi poate indica destule abateri de la standarde.

Nerespectarea prevederilor contractului atrage după sine anumite sancțiuni: „Dacă la livrare oricare dintre aceste produse lipsește sau este evaluat ca având o calitate inferioară, vor returna pe speze proprii prețul articolelor lipsă, împreună cu toate taxele și cheltuielile, la fel și deficitul produselor inferioare”. Contractul prevede, de asemenea, livrarea la termen a produselor, fără a fi admisă nici o derogare, indiferent de ce alte contracte publice vor primi țesătorii.

Această stipulare finală devine cu atât mai interesantă cu cât, la nici un an mai târziu, pe 17 decembrie 139, breasla țesătorilor din Philadelphia, aceiași, cel mai probabil, care apar în *BGU* 7, 1564, îi solicită strategului Dion să nu mai trimită țesători la Alexandria²³, pentru că altfel nu vor mai putea produce cota prevăzută de textile.

Așadar, țesătorii din Philadelphia devin furnizori pentru trupele din Capadocia. Nu este vorba despre o comandă majoră, mai degrabă despre una ocazională. Ce este de reținut însă este faptul că, în unele cazuri, aprovizionarea armatei nu se făcea neapărat cu produse locale, ci acestea puteau proveni chiar din provincii diferite. Un alt document, datând din anul 128²⁴, deși mai puțin detaliat, confirmă modul de contractare a unor mărfuri pentru armată. Este vorba, de data aceasta, despre un „proces-verbal” de primire de la țesătorii din Socnopaei Nesus, de către un comitet similar celui din Philadelphia, a 19 tunici și a 5 mantale albe, destinate soldaților din Iudea. Nu știm însă cât fusese plătit pentru ele și nici în câte tranșe. De asemenea, nu cunoaștem nici un nume al vreunui țesător.

Ce nu ne spune, nici nu sugerează nici unul dintre documentele menționate până acum este cum ajungeau produsele, după preluarea lor de către acel comitet local, în posesia destinatarilor? În cazul contractului din Philadelphia, marfa urma să fie transportată cel mai probabil de la Philadelphia în Alexandria, iar de acolo imbarcată până la Antiochia, pe un traseu ce dura undeva între 8 și 10 zile²⁵, de unde continua parcursul pe uscat până la destinație. Comanda din Socnopaei Nesus putea urma de la Alexandria ruta maritimă până în Caesarea, apoi pe uscat până la destinație. David Breeze identifică cinci variante de livrare a mărfurilor către trupe: livrare directă, transport contractat de către orașul sau satul de unde proveneau produsele, ridicarea de către personal militar a încărcăturii, transport civil contractat de către armată și *cursus publicus*²⁶.

²³ *BGU* 7, 1572.

²⁴ *P.Ryl.* 2, 189 (= J. de M. Johnson, V. Martin, A.S. Hunt (ed.), *Catalogue of the Greek and Latin Papyri in the John Rylands Library*, vol. II, *Documents of the Ptolemaic and Roman Periods*, Manchester, 1915).

²⁵ P. Arnaud, *Les routes de la navigation antique Itinéraires en Méditerranée*, Paris, 2005, p. 130-131.

²⁶ D. Breeze, *Supplying the Army...*, p. 60.

În 179/180, Dionysius Amyantius, veteran al alei Apriana, este autorul unei petiții către prefect²⁷. Respectivul fusese însărcinat cu transportul a 775 de pături, o comandă destul de serioasă, din Oxyrinchos probabil până în Alexandria, destinatară produselor fiind *legio II Traiana Fortis*. Nemulțumirea veteranului consta în tergiversarea transferului mărfurilor, care dura de mai bine de 40 de zile, drept pentru care cere permisiunea să se întoarcă la Oxyrinchos pentru sezonul semănatului. Deci, petentul nu era direct implicat nici în executarea comenzii, întrucât menționează activitățile agricole drept singura sa sursă de venit, nici în treburile armatei. Aș identifica astfel o a șasea variantă de livrare, pe lângă cele cinci ale lui Breeze: contractarea de către armată a unor veterani care să asigure transportul în siguranță al mărfurilor. Foștii combatanți erau mai ușor de contactat, având cu siguranță în continuare contact cu mediul militar, erau de încredere, deoarece cunoșteau bine disciplina cazonă, puteau apăra transportul la nevoie și erau operativi. De remarcat însă încetineala cu care se făceau preluările de mărfuri.

O întreagă dezbatere istoriografică a iscat așa-numitul *Pridianum*²⁸. Conform documentului, din *cohors Hispanorum Veterana*, staționată în Moesia Superior, la Stobi, sunt trimiși soldați pentru a procura haine (*ex eis apsentēs / in Gal... vestitum*). *Gal...*a fost întregit fie Gallia, fie Galatia²⁹. Deși este adevărat că efective din trupele legiunii pot fi conectate cu Asia Mică, provincie renumită pentru produsele sale din lână, mai plauzibilă mi se pare varianta Gallia. La rândul său, provincie cu centre importante de prelucrare a lânii³⁰, Gallia este patria celei mai populare tunici militare: *saga*.

De asemenea, pot fi identificați epigrafic *vestiarii*, conectați, într-un fel sau altul la mediul militar. Un anume Sextus Baebius³¹, vânzător de haine de la Aquileia, menționează calitatea sa de fost membru al flotei romane (*veteranus ex classe*). Deși nu este specificat în inscripție, el ar fi putut activa în *classis Venetum*, cu sediul la Aquileia și care opera în nordul Mării Adriatice. Din moment ce în mediul militar s-a format o piață constantă și consistentă, Herma pare să fi profitat din vecinătatea colegilor săi.

Sextus Baebius nu este un exemplu unic al unui vânzător de textile care alege hainele militare pentru afacerea sa. Iulius Victor, decedat la Augsburg, în Raetia, în jurul anului 150-225 p. Chr., avea un frate, care activa în *legio III Italica*, cu sediul în această provincie. Oare legăturile pe care acesta din urmă le avea în

²⁷ *P.Oxy.* 36, 2760.

²⁸ A. S. Hunt, *Register of a cohort in Moesia*, în *Raccolta di Scritti in Onore di como Lumbroso*, Mailand, 1925, p. 265-272; R. O. Fink, *Hunt's. Pridianum: British Museum Papyrus 2851*, în „The Journal of Roman Studies”, 48 (1958), p. 102-116.

²⁹ T. Kruse, *Eine römische Silberschale in den Staatlichen Antikensammlungen München*, în „Chiron”, 35 (2005), p. 113-136.

³⁰ Pentru comerțul cu produse din lână, vezi I. Dumitrache, *Occupational Titles in Roman Textile Trade*, în G. Cupcea, R. Varga (ed.), *Social Interactions and Status Markers in the Roman World*, Oxford, 2018, p. 23-46; eadem, *Negustori de produse din lână în inscripțiile latinești*, în *AȘUI*, s.n., Istorie, LXVI (2020), p. 41-50.

³¹ *CIL* V, 774.

armată să fi facilitat accesul lui Victor la aprovizionarea unității cu diferite haine? Poate că era originar din nordul Italiei, ținând cont de zona de recrutare pentru această legiune. O altă inscripție³² este ridicată de un membru al trupelor auxiliare ale legiunii I Adiutrix în onoarea lui Aemilianus – vânzător de haine și agent în Gallia. Un anumit Lucius Priminius Ingenuus³³ vindea haine în Stockhum. Marfa lui provenea cel mai probabil din centre din Galia, cum ar fi Trier și Reims³⁴. Ingenuus ar fi putut tranzacționa pe lângă unitățile militare situate pe *limes*, la fel ca Sextus Baebius sau Iulius Victor. Ar fi putut fi legat de L. Priminius Provincialis, care a dedicat o inscripție lui Mercur lângă Neuss.

O femeie aparținând Priminiilor s-a căsătorit cu un comerciant de pâine din Köln³⁵. În cele din urmă, Maximinus³⁶ (sic!), care a avut punctul de lucru în Marsal, în Gallia Belgica, pare să fi exportat haine pe *limes*. Pentru a-și face comerțul prosper, negustorii trebuiau să se deplaseze în funcție de existența materiei prime sau a unei piețe profitabile. Astfel, Publius Murrius Zetus își are orașul natal în Placentia, dar conduce activități comerciale în Montecassino³⁷. Victorius Regulus³⁸ provine din tribul nemetilor, situat pe Rin, și se mută la Reims, probabil datorită afacerilor sale³⁹. El este specializat în comerțul cu purpură dintre Durocotorum și Lugudunum, unde își găsește sfârșitul. Este posibil ca destinul său să fie legat de cariera fratelui său. Vicrius Tetricus era soldat în legiunea XXII Primigenia Pia Fidelis, staționat lângă Lyon din anul 197. Ca veteran, Tetricus alege să se stabilească în Lyon, probabil un motiv bun pentru fratele său să își dezvolte afacerea în același loc. Poate că Tetricus avea legături bune cu foștii lui camarazi de arme, fapt care a deschis o piață nouă și profitabilă pentru Regulus.

Despre toți aceștia putem bănui că au avut legături economice și comerciale cu mediul militar, dar nu putem demonstra, prin structura surselor, eventuale beneficii încasate din contracte ferme cu oficialitățile. Mai degrabă sunt doar furnizori privați, plătiți de clienți din „buzunarul” propriu. O legătură a fost sugerată între aprovizionarea trupelor cu textile și *centonarii* – „meșteșugari și negustori de produse din lână de calitate joasă spre medie”⁴⁰, categorie profesională foarte bine reprezentată în inscripțiile latinești⁴¹.

Cele mai multe mențiuni de *centonarii* sunt legate de existența unui *collegium*, conectat la rândul său la alte *collegia* profesionale asociate unui alt

³² AE 2006, 1827.

³³ CIL XIII, 8545.

³⁴ L. Wierchowski, *Fremde in Gallien - Gallier in der Fremde: Die epigraphisch bezeugte Mobilität in, von und nach Gallien vom 1. bis 3. Jh. n. Chr.*, Stuttgart, 2001, p. 409; W. Broecker, *Navicularii et Negotiantes A prosopographical study of Roman merchants and shippers*, St. Katharinen, 2013, p. 93.

³⁵ CIL XIII, 4564.

³⁶ CIL XIII, 8568.

³⁷ AE 1972, 74.

³⁸ AE 1982, 709.

³⁹ W. Broecker, *op. cit.*, p. 119.

⁴⁰ J. Liu, *Collegia Centonariorum...*, p. 295.

⁴¹ I. Dumitrache, *Occupational Titles...*, p. 34-35.

meșteșug, negoț sau formă de transport, ori de cult. Putem identifica unele cazuri clare în care membrii importanți ai elitei locale sau provinciale apar ca membrii ai unor astfel de asociații: Attalus, din Gallia Lugdunensis⁴², care este *sevir augustalis* în Lyon, membru al asociației de *nautae Rhodanae* și *corporatus* în *collegium centonariorum Luguduni consistentes*, ori Publius Aelius Strenuo din Apulum⁴³ – *equus publicus*, *sacerdos arae Augusti*, augur, *duumvir* of Sarmizegetusa, *augustalis* în același oraș, decurion în Drobeta, dar în același timp patron pentru *collegium fabrum, centonariorum et nautarum* și *conductor pascui et salinarum et commerciorum*.

Un soldat gata de acțiune în orice moment, loial și plin de încredere nu poate fi decât un soldat bine echipat. Efortul de asigurare a acestui echipament a fost o preocupare constantă atât la nivelul trupei, dar și în „agenda” responsabililor administrativi. Contracte cu statul trebuie să fi obținut multe firme din lumea romană; într-adevăr, era suficient apară unele centre de producție provinciale care aveau avantajul de a fi mai aproape de bazele militare. Acesta este modelul care va fi aplicat cel mai des în provinciile occidentale, unde trupele se aflau pe frontierele departe de Marea Mediterană; în est, aceste centre au fost asociate cu orașe existente care ar fi putut satisface nevoile trupelor. Documentele analizate demonstrează implicarea contractuală a statului prin reprezentanții săi, atribuirea unor lucrări achiziții făcute nu numai din împrejurimi, ci și la distanțe mai mari, dar și unele defecte de logistică.

În același timp, acolo unde statul nu reușea să acopere nevoile sau unde opțiunile personale depășeau oferta, oricând se putea dezvolta o piață paralelă, care să furnizeze produse superioare soldaților de rând sau ofițerilor și care să genereze venituri deloc de neglijat comercianților implicați.

Des vêtements pour les soldats: contrats avec l'État romain et affaires personnelles

Résumé

Les documents analysés démontrent, à la fois, l'implication contractuelle de l'Etat à travers ses représentants, l'acquisition des produits non seulement à partir des environs, mais aussi à de plus grandes distances, mais aussi quelques défauts logistiques. Dans le même temps, là où l'État ne parvenait pas à répondre aux besoins ou lorsque les choix personnels dépassaient l'offre, un marché parallèle pouvait toujours être développé pour fournir des produits supérieurs aux simples soldats ou officiers et générer des revenus non négligeables pour les commerçants concernés.

Mots-clés: l'armée romaine; vêtements; marchandes; contrats officiels.

⁴² *AE* 1982, 702.

⁴³ *CIL* III, 1209.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a edițiune, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANDMB</i>	= Arhivele Naționale. Direcția Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Arhiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei
<i>ASRR</i>	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
<i>AȘUI</i>	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

- ATS = Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
 AUAIC = Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
 AUB = Analele Universității „București”
 BA = *Biblioteca Ambrosiana*, Roma, Città Nuova Editrice
 BAR = Biblioteca Academiei Române
 BArchB = Bundesarchiv Berlin
 BAR int. ser. = British Archaeological Reports, International Series
 BBR = Buletinul Bibliotecii Române
 BCIR = Buletinul Comisiei Istorice a României
 BCMI = Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
 BCU-Iași = Biblioteca Centrală Universitară, Iași
 BE = Bulletin Epigraphique
 BF = Byzantinische Forschungen, Amsterdam
 BJ = Bonner Jahrbücher, Bonn
 BMI = Buletinul Monumentelor Istorice
 BMIM = București. Materiale de istorie și muzeografie
 BNB = Biblioteca Națională București
 BNJ = Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
 BOR = Biserica Ortodoxă Română
 BS = Balkan Studies
 BSNR = Buletinul Societății Numismatice Române
 ByzSlav = Byzantinoslavica
 CA = Cercetări arheologice
 CAI = Caiete de Antropologie Istorice
 CartNova = *La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica*, Murcia
 CB = Cahiers balkaniques
 CC = Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
 CCAR = Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
 CCh = *Corpus Christianorum*, Turnhout
 CChSG = *Corpus Christianorum. Series Graeca*
 CCSL = *Corpus Christianorum Series Latina*, Turnhout, Brepols
 CDM = *Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat*, București, vol. I-V; supl. I.
 CDȚR = *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului*, București, vol. II-VIII, 1974-2006
 Chiron = Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
 CI = Cercetări istorice (ambele serii)
 CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin
 CL = Cercetări literare
 CLRE = *Consuls of the Later Roman Empire*, eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
 CN = Cercetări Numismatice
 CNA = Cronica Numismatică și Arheologică, București
 CSCO = *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, Louvain
 CSEA = *Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis*, Roma, Città Nuova Editrice
 CSEL = *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Wien, De Gruyter
 CSPAMI = Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
 CT = Columna lui Traian, București
 CTh = *Codex Theodosianus*. Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
 Cv.L = Convorbiri literare (ambele serii)

„Dacia”, N.S.	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DANIC	= Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Diplomatarium Italicum
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
DIRRI	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DTN	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EB	= Études Balkaniques
EBPB	= Études byzantines et post-byzantines
EDCS	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
EDR	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
EpigrAnat	= Epigraphica Anatolica, Münster
ERAsturias	= F. Diego Santos, <i>Epigrafiă Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
Gerión	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
GB	= Glasul Bisericii
GCS	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
GLK	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
HEp	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„Hierasus”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
HM	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
HU	= Historia Urbana, Sibiu
HUI	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
IDR	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
IDRE	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucurest, 1996, 2000
IGLN	= Inscriptions grecques et latines de Novae, Bordeaux
IGLR	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
ILLPecs	= Instrumenta Inscripta Latina. <i>Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
ILAlg	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
ILB	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
ILD	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
ILN	= <i>Inscriptions latines de Novae</i> , Poznan
ILLPRON	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
ILS	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
IMS	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
IN	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
ISM	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
JL	= Junimea literară
JRS	= The Journal of Roman studies, London
LR	= Limba română
MA	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MCA	= Materiale și cercetări arheologice
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma

- MGH = *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi*, Berlin 1877-
 MI = Magazin istoric, București
 MIM = Materiale de istorie și muzeografie
 MM = Mitropolia Moldovei
 MMS = Mitropolia Moldovei și Sucevei
 MN = Muzeul Național, București
 MO = Mitropolia Olteniei
 MOF = Monitorul Oficial al României
 Navarro = M. Navarro Caballero, *Perfectissima femina. Femmes de l'elite dans l'Hispanie romaine*, Bordeaux, 2017.
 NBA = *Nuova Biblioteca Agostiniana*, Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
 NDPAC = *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
 NEH = *Nouvelles études d'histoire*
 OI = Opțiuni istoriografice, Iași
 OPEL = *Onomasticon provinciarum Europae latinarum*, vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
 PG = *Patrologiae cursus completus, Series Graeca*, ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
 PIR = *Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III*, editio altera, Berlin.
 PLRE = *Prosopography of the Later Roman Empire*, 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
 RA = Revista arhivelor
 RBAR = Revista Bibliotecii Academiei Române, București
 RC = Revista catolică
 RdI = Revista de istorie
 REByz = *Revue des Études Byzantines*
 RER = *Revue des études roumaines*
 RESEE = *Revue des études Sud-Est européennes*
 RHP = *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften*, Viena
 RHSEE = *Revue historique de Sud-Est européen*
 RI = Revista istorică (ambele serii)
 RIAF = Revista pentru istorie, arheologie și filologie
 RIB = *Roman Inscriptions of Britain*, Londra
 RIM = Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
 RIR = Revista istorică română, București
 RIS = Revista de istorie socială, Iași
 RITL = Revista de istorie și teorie literară
 RIU = *Die römischen Inschriften Ungarns*, Budapesta
 RJMH = *The Romanian Journal of Modern History*, Iași
 RM = Revista muzeelor
 RMD = *Roman Military Diplomas*, Londra
 RMM = *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, Mainz
 RMM-MIA = Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
 RMR = Revista Medicală Română
 RRH = *Revue roumaine d'histoire*
 RRHA = *Revue roumaine de l'histoire de l'art*
 RRHA-BA = *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts*
 RSIAB = Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
 Rsl = Romanoslavica

<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>Sch</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde